

Moderne importord i språka i Norden

Titel: Typer af nye ord i islandsk

Forfatter: Guðrún Kvaran

Kilde: Moderne importord i språka i Norden I.
Med 'bil' i Norden i 100 år. Ordlaging og tilpassing av utalandske ord,
2003, s. 33-41

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/min/issue/archive>

© Novus forlag 2003

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Typer af nye ord i islandsk

Guðrún Kvaran
Reykjavík

1. Indledning

Det er en ganske almindelig opfattelse at det islandske folk som helhed er imod udenlandsk indflydelse på sproget, at sproget ikke accepterer låneord, men at man i stedet for danner nye ord af islandske stammer som bruges både i skrift- og talesproget. Stort set er det rigtigt, men vi må indrømme at ganske mange fremmedord og låneord bruges hver dag i almen tale og til dels på tryk, nogle af dem ganske gamle, andre helt nye. Vi har accepteret en del fremmedord som er blevet tilpasset sprogets fonologiske og fonotaktiske regler, f.eks. *típa* 'type' og *tipískur* 'typisk' med urundet *i*, men gerne stavet med *y* (*týpa*), i stedet for *typa* og *typískur* med rundet udtale af *y* som ikke eksisterer længere i islandsk, og vi har også accepteret ord som til dels er dannet af indlandsk stamme og til dels af en udenlandsk, det vil sige hybrider, f.eks. *bleiserjakki* for engelsk 'blazer' og *slædsmynd* for engelsk 'slides', men der opstår også en masse af nye ord hele tiden, dannet af islandske ordled.

Jeg har nu brugt to termer som jeg ville forklare nærmere. Den ene, *låneord* (på islandsk *tökuorð*), bruges af de fleste om ord af udenlandsk oprindelse som har tilpasset sig sprogets regler, den anden, *fremmedord* (på islandsk *aðskotaorð*), bruges om ord som efter Nudansk ordbogs definition "føles fremmede", d.v.s. det er ord der er optaget fra et andet sprog og kun delvis eller slet ikke har føjet sig efter sprogets regler og er ikke blevet accepteret af alle. Denne todeling er ikke gammel, før brugte man kun *låneord* for begge termer og næsten ingen forskel blev gjort på ordenes anpassning. Ordet blev brugt både for assimilerede og kun delvis assimilerede ord.

Man har også påstået at islandsk sprogrøgt og den islandske purisme er opstået i midten af det 19. århundrede samtidig med voksende patriotisme og kampen for landets selvstændighed. Det er heller ikke rigtigt. Rødderne ligger meget dybere, og det er nødvendigt at kende indstillingen til sproget i historisk perspektiv for helt at kunne forstå tanken som ligger bag den vægt som man lægger på nye islandske ord fremfor ord af fremmed oprindelse.

Jeg vil derfor ganske kort fortælle om udenlandsk indflydelse på sproget gennem århundrederne og hvordan man reagerede. Jeg vil så tale om de metoder som bliver brugt i dag til at tage imod den masse af udenlandske ord som strømmer ind i landet med nye varer, ny teknik og voksende internationalisering. Dernæst vil jeg nævne eksempler på de typer af nye ord i islandsk, som man støder på i tale og skrift, og til slut vil jeg komme lidt ind på hvorfor nogle ord bliver uden videre accepteret medens andre ikke synes at få en chance.

2. Nye ord i historisk perspektiv

Helt fra de ældste tekster som blev skevet ned i Island kan man observere forsøg til at danne nye ord for nye begreber. Det ser man f.eks. ganske tydeligt i den såkaldte første

grammatiske afhandling, som blev forfattet af en ukendt mand i det 12. århundrede, sandsynligvis som en lærebog, og er opbevaret i et af Snorra-Eddas manuskripter. Forfatteren bruger kun islandske specialudtryk i stedet for latinske for at gøre sit emne så forståeligt som muligt. Som eksempler kan jeg nævne ordene *raddarstafir* og *hljóðstafir* for *vocales* og *samhljóðendur* og *samhljóð* for *consonantes* (Hreinn Benediktsson 1972:50–51). De islandske ord er sammensætninger af kendte stammer som beskriver de latinske ords betydning. Ordet *samhljóði* er brugt i dag, og *hljóðstafir* blev erstattet i det 19. århundrede af ordet *sérhljóði* under indflydelse fra de danske ord 'selvlyd' og 'medlyd'. Det er en del af traditionen at grammatiske udtryk, gamle og nye, er på islandsk.

Kristendommens indførelse medbragte et behov for en række nye ord for at beskrive kirkens ideologi, men også ord for genstande og embeder som hørte kristendommen til, f.eks. *páfi*, *biskup*, *prestur*, *munkur*, *nunna*, *kirkja*, *messa*, *kaleikur* og *altari*. Men for selve ideologien brugte man islandske ord, både nydannelser og gamle ord med ny eller udvidet betydning. Et godt eksempel er *Íslensk hómeliubók* som blev skrevet ned omkring 1200. Det handler sig om en læsebog for præster, som de kunne søge støtte til når de skulle holde en prædiken for sine sognebørn. Den blev skrevet på ren og klar islandsk, med islandske ord for latinske kirkelige termer, og i de tilfælde som latin var blevet brugt, blev ordene næsten uden undtagelse forklaret. Tekster som disse havde stor indflydelse på sprogets udvikling. Kirkens sprog blev fra begyndelsen islandsk, og derfor var det ikke tale om andet ved reformationen i det 16. århundrede end at oversætte bibelen til islandsk og andre af reformatorenes vigtigste værker. Andre bøger blev jo næsten ikke trykt. I disse oversættelser findes der en stor del fremmedord især af nedertysk oprindelse. Mange af dem lever endnu i sproget som låneord uden at være accepteret af sprogpurister, andre nåede aldrig at rodfæste sig, mest på grund af fremmedartede præ- og suffikser som ikke passede ind i sprogsystemet. Disse oversættelser er af mange blevet dømt for brugen af fremmedord og udenlandsk indflydelse på sprogets struktur, men hvis man ser på selve hovedteksten og lader sig ikke forstyrre af enkelte ord som var blevet taget til låns i den tid, eller syntaksen på enkelte steder, så ser man at oversættelserne har arbejdet hårdt ved at skrive en god tekst med mange nye ord, for det meste nye sammensætninger eller afledelser af kendte stammer i islandsk orddannelse, for at leve op til traditionen. Det samme kan ikke siges om offentlige breve og dokumenter i det 16. og 17. århundrede. De blev skrevet på en blandning af islandsk, dansk og tysk.

I oplysningstiden i slutningen af det 18. århundrede opstod der en ny sproglig bevægelse i Island påvirket af den tids danske purisme. Dens tilhængere begyndte at oplyse almenheden om samtidens ideer og undervise i praktiske kundskaber. Men de manglede ord over begreber og ting, og dem hentede de ikke fra udlandet som låneord fordi så ville almenheden ikke have forstået budskabet. Deres forbillede var den gamle islandske litteratur, og de ville rense sproget for fremmede ord og talemåder som efter deres mening havde fordærvet det. Dermed fik den islandske sprogpurisme fornyet kraft. Nogle eksempler på nye ord fra den tid som nu er en del af det islandske ordforråd er *farfugl* 'trækfugl', *fellilylur* 'orkan', *gróðurhús* 'drivhus', *lóðréttur* 'lodret', *hvirfipunktur* 'zenit' og *steinolia* 'petroleum'. Dansk indflydelse på orddannelsen i denne periode er ikke blevet undersøgt grundigt, men jeg tror at bag mange af de nye ord i islandsk ligger et ord i dansk, undertiden taget til låns fra tysk. Ordet *steinolia*, som jeg nævnte, er f.eks. oversat fra dansk *stenolie*, som igen er oversat fra tysk *Steinöl*.

Denne tankegang levede videre. I det 19. århundrede og i begyndelsen af det 20. opstod der mange nye ord, enten ved at man for første gang skrev om nyt emne eller at

bøger var blevet oversat hvor der manglede ord for fremmede udtryk. Ordenes skæbne var afhængig af de bøger og artiklers udbredelse hvor de for første gang blev brugt, men selvom udbredelsen var relativ stor, var der altid en stor del af ordene som ikke nåede at rodfæste sig. Som et eksempel på en ny bog om nyt emne kan jeg nævne en lærebog i psykologi som blev brugt til undervisning ved universitetet i mange år i et kursus om filosofisk propædeutik, for første gang 1916. Forfatteren, Ágúst H. Bjarnason, som underviste ved universitetet, måtte bruge en masse af nye ord, og de fleste dannede han selv men enkelte havde andre foreslået for ham. Som eksempler kan nævnes *andúð* 'antipati', *eðlishneigð* 'disposition, anlæg', *geðhrif* 'stemning', *hrifnæmur* 'sensitiv' og *misskynjun* 'illusion'. Alle disse ord er nu en del af det almene ordforråd. Andre lige så gode ord blev glemt.

Nogle år ældre er en lang artikel om logik. Dens forfatter, Arnljótur Ólafsson, som lidt senere blev lærer ved universitetet, dannede også mange nye ord, og artiklen blev trykt i et tidsskrift som havde forholdsvis stor udbredelse. Bagest i artiklen er en ordliste og ved at sammenligne den med den materialesamling som findes på universitetets institut for leksikografi (Orðabók Háskólans), som er min arbejdsplads, ser man at kun få af dem er blevet accepteret som en del af ordforrådet. I de fleste tilfælde er de vores eneste eksempler. Jeg kan dog nævne nogle ord som levede videre: *jákvæður* 'positiv', *huglægur* 'objektiv', *hlutlægur* 'subjektiv', *fleirræður* 'flertydig', *kennd* 'følelse' og *samhverfur* 'symmetrisk'.

Af oversættelser vil jeg kun nævne to bøger hvor ganske mange nydannelser blev brugt, og som har efterladt deres spor i ordforrådet. Den ene var om astronomi, skrevet af matematikeren og astronomen G. F. Ursin for den danske almenhed, og blev oversat til islandsk af den islandske romantiks største digter, Jónas Hallgrímsson 1842. Den fik relativ stor udbredelse, og derfra stammer f.eks. ordene *aðdráttarafl* 'tiltrækningskraft', *sporbaugur* 'ellipse', *hitabelti* 'troperne', *miðflótttafl* 'centrifugalkraft', *sjónauki* 'kikkert, teleskop' og *ljósvaki* 'æter'.

Den anden er bogen *On Liberty* af John Stewart Mill, som blev oversat fra engelsk 1886 af Jón Ólafsson under titlen *Um frelsið*. Derfra kan jeg også nævne nogle vellykkede nye ord som er velkendte i dag. Da bogen blev oversat fra engelsk, nævnte oversætteren næsten altid de ord som stod bag hans nydannelser, og ganske ofte nævnte han hvad man bruger på dansk. Nogle få eksempler med oversætterens forklaringer er *dómgreind* 'dømmekraft; judicium', *frumleiki* 'originality E.', *hugðarefni* 'matter of interest', *neikvæður* 'negative E.', *raunhæfur* 'praktisk, praktikabel D.', *raunvísindi* 'positive videnskaber D.', *siðmenning* 'civilization E.', *siðspilla* 'demoralize E.' og *þverstæða* 'paradox D, E.'

Næsten alle de eksempler som jeg nu har nævnt, er sammensætninger lavet af kendte islandske stammer. Ingen af dem har fremmede ordled. Nogle er øjensynlig oversættelseslån, andre lavet med de fremmede ords betydning i sinde. Jeg har kun nævnt få af de ord som endnu lever fra de ovennævnte kilder. Men i ordlisterne, som er bagest i tre af dem, findes der en mængde nye ord som kun forekommer i disse tekster. Det har altid været sådan at nogle ord bliver accepteret uden besvær, andre, som er blevet lavet på helt den samme måde og skulle have haft de samme muligheder til at leve videre, går i glemmebogen uden at man har svar på hvorfor. Dette emne vil jeg komme ind på senere.

I slutningen af det 19. århundrede var skriftsproget blevet ret konservativt på grund af purismens indflydelse. Men der kom et andet moment til som var det talesprog som blev

brugt af største delen af befolkningen. Det var forholdsvis lidt påvirket af udenlandsk indflydelse og det danskprægede sprog som taltes på handelspladserne. Man har peget på at det gamle litteratursprog og landbefolkningens talesprog blev grundlaget for det konservative skriftsprog som opstod i det 19. århundrede. Denne konservativisme er fremtrædende den dag i dag.

Det samme gælder ikke talesproget. Et stort antal fremmedord har vundet indpas i islandsk i det sidste århundrede, og strømmen af nye begreber er stadig voksende, men kun en del af de ord, som bliver brugt, har opnået anerkendelse i skriftsproget som låneord. I mange tilfælde bruges et låneord gerne i normalt talesprog hvor et islandsk ord foretrækkes i skriftsproget, f.eks.:

apótek — lyfjabúð
 bíll — bifreið
 traktor — dráttarvél
 mótör — vél
 bíó — kvikmyndahús
 vídeó — myndband
 gardínur — gluggatjöld
 vaskur — handlaug
 viskustykki — diskaþurrka
 mubla—húsgagn
 betrekk—veggfóður

Med denne oversigt havde jeg i sinde at vise at vi i nutiden lever i en vis tradition som er blevet indprentet i befolkningens sind gennem århundrederne. Den har sine rødder i midlaldersproget og har været sprogpolitisk dominerende uafbrudt fra oplysningstiden. Om denne tradition lever videre, kan man ikke forudse i dag da verden er ved at skrumpe sammen og globaliseringen skrider frem.

I det følgende vil jeg tale om de metoder som bruges i dag til konfrontationen med den voksende internationalisering som vi ikke er gået glip af. Metoderne har ændret sig lidt fra ældre tider, det vil sige, man er blevet lidt mere tolerant overfor udenlandsk indflydelse end før i tiden, man accepterer andre muligheder til orddannelse.

3. Metoder ved orddannelse

I Island er man vant til at dele dannelsen af nye ord i to grupper, *aktiv orddannelse* og *lærd orddannelse*, og da tager man hensyn til hvorledes de nye ord er opstået. Den aktive orddannelse finder sted hele tiden, i hver samtale bliver der dannet nye ord, i aviserne, i tv- og radioudsendelser og i nye bøger. En del af disse ord er de såkaldte ad-hoc eller lejlighedsdannelse, som ikke lever videre, mest fordi man ikke har særlig brug for dem. Men der opstår også nye ord som af en eller anden grund spredes ud og er pludselig brugt overalt, i tale og på tryk. Desværre har man i Island ikke været på vagt overfor nye ord og samlet på dem systematisk. Vi har derfor ingen materialesamling som dækker nutidssproget således at vi kan finde eksempler på nye ord og deres alder i sproget. Ofte hjælper Orðabók Háskólans seddelsamling, den er historisk, men vi er ikke nået så langt at dække nutidssproget tilstrækkeligt.

Den lærde orddannelse er den som er bevidst, ordene bliver dannet fordi man har brug for dem, og de som arbejder med den slags orddannelse er for det meste fagfolk. Mange arbejder systematisk sammen. Sådanne grupper har eksisteret i næsten ét hundrede år, og nu i dag er der registreret 50 grupper, såkaldte terminologiudvalg, bestående af fagfolk som mødes og danner masser af nye ord, for det meste fagtermer. Det kommer an på emnet hvilken udbredelse ordene får i det almene sprog. Hvis de bliver brugt i lærebøger i skolerne eller emnet ofte omtales i aviser, radio eller tv, for ikke at tale om hvis de optræder i nye love fra Altinget, så har de nye ord en stor chance at spredes og leve videre. Andre lever kun inden for vedkommende fag, endnu andre dør uden at komme nogen sinde på tryk, med undtagelse af fagordbøger. Hvorfor et ord lever og et andet dør har man ikke svar på. En person, som har arbejdet i mange år i en gruppe som danner nye ord til computersproget, fortalte mig nylig at mange ord, som hendes gruppe var særdeles tilfreds med ikke har fået nogen udbredelse, medens andre, som gruppen mente ikke var særlig vellykket, nu bruges overalt.

Islandsk sprognævn har skrevet vejledning til dannelsen af nye ord for de grupper som nævnet er i samarbejde med på en eller anden måde. Fire muligheder nævnes:

- Sammensætninger
- Afledninger
- Et allerede eksisterende ord får en ny betydning
- Et udenlandsk ord tilpasses sproget.

Jeg vil nu gennemgå disse regler og sammenligne dem med de metoder som er brugt i den aktive orddannelse.

1. *Sammensatte ord* er den almindeligste type af nye ord i islandsk. De er lavet af to eller flere led som består helt eller til dels af eksisterende, som regel norrøne, men undertiden gamle og accepterede låneord. De kan deles op i tre grupper. I den første er der nye ord som skal svare til fremmede ords betydning uden at være oversættelser. Som eksempel kan nævnes *sjónvarp* 'fjernsyn'. Det er dannet af to ordled, *sjón* 'syn' og *varp* af verbet *varpa* 'kaste'. Forbilledet var ordet *útvarp* 'radio', egentlig 'det som kastes ud' som allerede eksisterede i sproget, opstået som oversættelslån fra engelsk 'broadcast'. Senere blev der behov for ord over de engelske ord 'overheadprojector' og 'screenprojector' og de blev så kaldt *myndvarpi* 'den som kaster billeder' og *skjávarpi* 'den som kaster noget på en skærm'. De ligger på grænsen at være nydannelser og oversættelselån. Ældre er ordet *skyggunmyndavél* for 'slidesprojector', det almindelige ord er dog *slædsmyndavél*, d.v.s. en hybrid. Andre eksempler er *tölvupóstur* 'e-mail', *tölvupóstfang* 'e-mail adresse', *netfang* 'network address', *disklingur* 'floppy disk, diskette', *hugbúnaður* 'software', og *einkatölva* 'PC, personal computer'. Fra sport kan nævnes *hjólabbretti* for 'skateboard' medens *snjóbbretti* 'snowboard' er en lånoversættelse, *skriðsund* 'crawl' og *flugusund* 'butterfly stroke'. Andre eksempler er *lárpera* 'avocado', *loðpera* 'kiwi', *myndband* 'video', *handsími* 'mobile telephon', *brottfararspjald* 'boardingpass', *bréfsími* 'fax machine' og *simbréf* 'telefax', *geislaspilari* 'CD-player', *geisladiskur* 'compact disk'.

I den anden gruppe er de såkaldte lånoversættelser hvor hvert led er islandsk og en direkt oversættelse af det fremmede ords tilsvarende led. Denne måde er den produktivste indenfor dannelsen af nye islandske ord for fremmede ord og mange eksempler kunne

nævnes. Fra computersproget stammer f.eks. *gagnagrunnur* og *gagnasafn* for 'database', *stýrikerfi* 'operating system', *lyklaborð* 'keyboard', også nævnt *hnappaborð*, *aðgangsorð* 'password', *örtölva* 'microcomputer'. Af andre ord kunne jeg nævne *heilapvo* og *heilapvottur* 'brainwash, brainwashing', *fegurðarblundur* 'beautysleep', *augnskuggi* 'eye-shadow', *loftþúði* i en bil 'airbag', *flugpóstur* 'airmail', *örbylgjuofn* 'microwave oven', *geislaprentari* 'laser printer' (det almindelige ord er dog *leysiprentari*) og *bráðabani* 'sudden death' f. eks. i golf og fodboldkamp.

Grænsen mellem disse to grupper af nye ord er ikke altid klar. Ofte ved man ikke med sikkerhed hvorledes et ord er opstået. Hvis *upphvottavél* er dannet efter dansk 'opvaske-maskine' så tilhører det gruppe to. Hvis det var dannet fordi man brugte et ord for 'dish-washer' tilhører det gruppe ét. Vi havde allerede ordet *upphvottur* 'opvask' i sproget som et islandsk ord i stedet for låneordet *uppvask* som var taget til låns fra dansk.

I den tredje gruppe er så hybrider hvor en del af et ord er fremmed, men en anden del indlandsk. Jeg nævnte før ordet *bleiserjakki*, og jeg har lige nævnt *slædsmynd* og kan tilføje *businessmaður* 'businessman', *bjútblundur* 'beautysleep' og mange andre.

2. *Afledning* er en aktiv orddannelse i det almene sprog, især brugen af suffikser. Som del af den lærde orddannelse er den en vigtig metode, og der har man genopvakt suffikser som ikke længere var i brug, f.eks. *-ald* i ordet *mótald* for det engelske ord 'modem'. Ganske produktive er suffikserne *-i-* og *-ari* for at danne nomina agentis, f.eks. *birgir* 'supplier' og *purrkari* 'dryer'. Når det gælder tilpasning af fremmedord, så buges afledning for det meste i hybrider. Fremmede suffikser som *-isti*, *-ismi*, *-sjón* og *-ía* er blevet taget til låns fra dansk eller engelsk som dele af fremmedord, men de er ikke blevet produktive i dannelsen af nye ord.

3. Den måde at give et allerede eksisterende ord en ny betydning er ikke meget brugt, og den er også vanskelig at behandle. Mange er af den mening at den ikke skulle bruges i terminologisk arbejde. Velkendte ord er dog opstået på denne måde. Et af dem er *skjár* som nu bruges for fjernsyns- og computerskærmen. *Skjár* var blevet brugt om den hinde som man benyttede sig af i stedet for glas i de små vinduer på bondegårdene. Da der opstod et behov for ord for fjernsynsskærmen, blev *skjár* foreslået. Det blev modtaget med det samme, og grunden dertil var måske den at ordet var ved at gå i glemmebogen. Nu er ordet ganske almindeligt, man bruger f.eks. sammensætninger som *skjáauglýsingar* 'fjernsynsannoncer', og *skjávarpi* som jeg nævnte før.

Et andet ord er *sími* om telefon og telegraf. I begyndelsen blev telefonen kaldt *talsími* og telegraferen *ritsími*. Nu bruges *sími* kun for telefonen. Den almene forklaring er at ordet blev hentet fra oldsproget. Der finder man *síma* som er neutrum og betyder 'tråd'. I sammensætningen *varrsími* 'kølvand' er det maskulinum. Da telefonen kom til Island, måtte den have sit navn og den fik det også. Den blev kaldt *hljómpráður* af *hljómur* 'klang' og *práður* 'tråd', *hljóðpráður* af *hljóð* 'lyd' og *práður* og *talpráður* hvor første leddet er *tal* 'tale'. Det samme gælder *sími* og *skjár* at ordet ikke brugtes længere i den gamle betydning så at den nye havde frit spil.

Men er ordet *sími* dannet på denne måde? Jeg vil fortælle jer en historie som en gammel mand ude på landet fortalte mig. Manden havde lige læst i en artikel hvorledes *sími* skulle have været opstået, og ringede til min arbejdsplads. "Ved du hvad," sagde han, "det jeg læste er ikke rigtigt, jeg ved bedre besked. Jeg arbejdede på Østlandet som ung

dreng da man begyndte at lægge telefonkablerne. De blev importeret på store kabelruller. På hver rulle stod der trykt ”Siemens”. Meget snart begyndte vi at forkortede navnet på firmaet til *Sími* fordi det passede bedre til sproget. Vi sagde: ”Það vantar síma”, det manglede en *sími*, og vi mente at det manglede en kabelrulle. Sådan opstod det ord, min ven. Ikke i Reykjavík.” Måske er ordet opstået på to forskellige steder næsten samtidig, men det kan også godt være at en eller anden har fortalt om Siemens og *sími* i Reykjavík, og at en som havde kendskab til oldsproget kyttede det så til betydningen ’tråd’. Det spiller ingen rolle. Ordet er godt som det er, og det er ikke indlånt fra swahili, selv om telefon hedder *simu* på det sprog!

Men ord som stadig er i brug, kan også få en udvidet betydning. Jeg kan nævne f.eks. *gögn*, pluralis af ordet *gagn* ’gavn, nytte’. I pluralis har det fået betydningen ’dokumenter, kilder’. Ganske almindelige sammensætninger er nu *gagnagrunnur* for engelsk ’database’, *gagnabanki* for engelsk ’databank’, *gagnavinnsla* for engelsk ’data processing’.

Et andet ord er *gámur*. Det er gammelt i sproget i betydningen ’stor beholder, et stort værelse; grovæder’. Senere begyndte man at bruge det i stedet for det engelske ord ’container’ som for kort tid levede som fremmedord. Nu bruges ikke et andet ord end *gámur*, og det findes som led i adskillige sammensætninger.

Golf er blevet en meget populær sportsgren i Island. Hos stats-tv-en var man ikke tilfreds med ikke at kunne tale om denne sportsgren på islandsk. I en udsendelse blev der spurgt om man ikke kunne sende ind islandske ord for de engelske som brugtes, og det gjorde man. Nu bruges f.eks. *glompa* for ’bunker’, *kargi* for ’ruff’, *skolli* for ’bogey’ og *skrambi* for ’double bogey’. Disse ord eksisterede alle i sproget og har nu fået en ny betydning.

4. Den fjerde mulighed gjalt udenlandske ord som er blevet tilpasset sproget. Ganske mange ord af denne type er blevet optaget gennem århundrederne, og nye kommer stadig til. Hele det sidste århundrede var mange stadig imod ord af denne type. Man snakkede om danismer og senere om anglicismer og skrev artikler om sprogets forfald. Nu er de fleste blevet mere tolerante. Ord af denne type er ganske almindelige inden for terminologien, men også i det almene sprog. Som eksempler kan jeg nævne *skáti* ’scout’, *gir* ’gear’, *skrifta* ’script-girl’, *bæti* ’byte’ og *biti* ’bit’. Baldur Jónsson, den forhenværende chef for Islandsk sprogsekretariat, har i en artikel beskrevet hvilke krav man skal stille et fremmedord hvis det skal accepteres som en del af det islandske ordforråd. Han opstiller fem kriterier (2002):

- Trykket må være på første stavelse.
- Ordet må følge islandske lydregler.
- Ordet må følge islandske fonotaktiske regler.
- Ordet må tilhøre en bøjningsklasse, der allerede eksisterer i sproget, følge dens bøjningsregler og andre specielle regler.
- Ordet må skrives med islandske bogstaver således at der er regelmæssig forbindelse mellem skrivemåde og udtale.

Da min kollega Ásta Svavarsdóttir senere på konferansen vil tale om tilpasning af låneord i islandsk, vil jeg ikke behandle denne type af nye ord nærmere.

5. Til slut vil jeg nævne en mulighed, som ikke er med i sprognævnets regler. Det gælder usammensatte ord som er dannet af kendte stammer. Som eksempler vil jeg nævne ordene *pota* for engelsk 'jet', *þyrla* for 'helikopter' og *tölva* for 'computer'.

Ordet *pota* kom i stedet for et andet ord, *þrýstloftsflugvél*, egentlig 'trykluftsflyve-maskine'. Efter at *pota* kom på tryk første gang, blev det taget i anvendelse i alle aviser og det gamle ord forsvandt med det samme. Nu findes det i al slags sammensætninger som *þotuflugmaður* 'jetpilot', *farþegaþota* 'passagerjet', *orrustuþota* 'kampjet'. *Pota* er dannet af participium præteritum af verbet *þjóta* 'suse; styrte'.

Ordet *þyrla* er dannet af verbet *þyrla* 'hvirvle'. Det ord som først blev brugt var *helikopti*, ofte forkortet til *kopti*, hvis man ikke brugte det engelske ord som fremmedord. Så blev ordet *þyrilvængja* foreslået, dannet af ordet *þyrill* 'rotor' og *vængur* 'vinge'. Kort efter opstod ordet *þyrla* som er det almindelige ord i dag og led i al slags sammensætninger.

Ordet *tölva* er det ord som er brugt for 'computer' i islandsk. Før havde man brugt sammensætninger som *rafreiknir* dannet af *raf* som i *rafmagn* 'elektricitet' og *reiknir* 'den som regner', *rafeindaheili* af *rafeind* 'elektron' og *heili* 'hjerne', *rafeindareiknivél* af *rafeind* og *reiknivél* 'regnemaskine' og *reikniheili* 'hjerne som regner' som alle var forsøg på at forklare maskinens opbygning og egenskaber. *Tölva* er en lærd ord dannelse. Ordet skulle bøjes som en gammel wôn-stamme hvoraf der kun lever et ord i nutidssproget, *vólva* 'spåkvinde'. Selvom *tölva* er det eneste ord som bliver brugt for computer, har det tendens til at ændre bøjningsklasse og dermed stavvokalen i nominativ, i hvert fald i tale-spoget. Det er ved at gå over til den store ordklasse med feminine ord af svag bøjning. Flere og flere siger *talva* i nominativ, *tölvu* i andre kaser efter forbilledet *kaka-köku* 'kage'. I skriftsproget hersker *tölva* endnu.

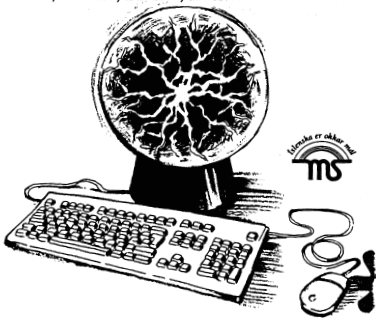
Léttmjólk

Rafeindareiknivél

Pegar fyrsta tölvan var flutt til Ísland 1963 var orðið *tölva* ekki til. Þetta nýja undratæki var nefnt ýmsum nöfnum í fyrstu, t.d. *rafeindareiknivél*, *rafeindareiknir* og *rafmagnsheill*.

Sigurður Nordal prófessor (1886–1974) bjó til orðið *tölva* 1965 með hlidsjón af orðinu *völva*, sem merkir 'spákona', og orðinu *tala*. Sumir hugsuðu sér tölvar sem eins konar talnavölur, þ.e. völvur sem spáðu í tölum. Almennigur kynntist þeim einna fyrst sem hjálpartækjum við kosninga-spár.

Orðið *tölva* beygist eins og *völva* og *Röskva*:
tölva, um tölvu, frá tölvu, til tölvu.

Léttmjólk

Elektroeiningsreknemaskin

Da første datamaskina kom til Ísland í 1963, var ordet *tölva* [= datamaskin] ekki til. Dette nye vidunderapparatet blei omtalt med ymse namn í starten, f.eks. *elektroeiningsreknemaskin*, *elektroeiningsreknar* og *elektristitethjerne*.

Professor Sigurður Nordal (1886–1974) laga ordet *tölva* í 1965 som ein assosiasjón til *völva*, som betyr 'spákone', og ordet *tal*. Somme tenkte seg datamaskiner som eit slag talspákoner, dvs. spákoner som spádde í tal. Vanlege folk blei først kjende med dei som reiskap ved val-prognosar.

Ordet *tölva* blir bøygd som *völva* og *Röskva*:
tölva, um tölvu, frá tölvu, til tölvu.

Tekst på islandsk mjølkekartong, her med norsk omsetjing.

Jeg har nu nævnt de typer af orddannelse som bruges i islandsk nutidssprog. Ved brug af dem har vi fået en mængde nye ord både i det almene sprog og fagsproget. Jeg har også nævnt at mange ord, især sammensætninger og afledninger, er blevet dannet uden at få en chance til at leve i sproget. Hvorfor et ord lever og andet dør eller er dødfødt kan man ikke godt forklare. Undertiden tror man at forklaringen ligger i betydningen af de enkelte ordled. Ordet *lárpera* for 'avocado' har fået god udbredelse i det almene sprog medens man ikke kan sige det samme om *loðpera* for 'kiwi'. Det første led *loð-* af *loðinn* 'ladden' er måske for frastødende selvom frugten ser lidt ladden ud.

Undertiden er forklaringen mere øjensynlig. Jeg nævnte at *loftpúði* bruges i det almene sprog for det engelske ord 'airbag'. Først blev et andet ord foreslået, *liknarbelgur*. Det er gammelt i sproget i betydningen 'fosterhinde', af *likn* 'nåde; hjælp' og *belgur* 'bælg, pose'. Oversættelseslånet var mere neutral.

For det engelske udtryk 'money laundring' bruges mest *peningapvætti* som er oversættelseslån, sat sammen af *peningur* 'penge' og *pvætti* 'vask', afledning af verbet *þvo* 'vaske'. I en nylig fagordbog er ordet *fj árböðun* foreslået, sat sammen af *fé* 'penge' og *böðun* 'vask'. Det er ikke vel lykket idet *fé* også betyder 'får', og *fj árböðun* 'fårevask' er et gammelt ord i sproget og alt for godt kendt til at kunne få en ny udvidet betydning.

I andre tilfælde er det sværere at se en forklaring. I en kogebog, som blev brugt næsten i hvert hjem i sin tid, brugtes islandske ord for importerede grønsager og frugt: *glóaldin* 'den strålende frugt, appelsine', *rauðaldin* 'den røde frugt, tomat', *bjúgaldin* 'den krumme frugt, banane', *eiraldin* 'den kobberfarvede frugt, aprikose', *gulaldin* 'den gule frugt, sitrone' og *granaldin* 'den skæggede (?) frugt, ananas'. Der blev gjort godmodigt grin af disse ord, og det gør man den dag i dag, og ikke et eneste af dem slog igennem. Nu har vi fået et nyt ord, *eggaldin* 'aubergine, eggplant', dannet på den samme måde. Det bruges i det almene sprog som en del af ordforrådet.

Jeg synes det er virkelig værd at samle og undersøge nye ord i sproget, hvorledes de er dannet, hvornår de er opstået og så videre, og det er heller ikke uden interesse at se nærmere på de ord som ikke får en chance og prøve at forstå hvorfor.

Referencer

- Arnjótur Ólafsson. 1891. Rökfræði. *Timarit hins íslenska bókmenntafjelags*. 12:177–240.
- Ágúst H. Bjarnason. 1916. *Almenn Sálarfræði*. Til notkunar við sjálfsnám og nám í forspjallsvísindum. Reykjavík: Prentsmiðjan Gutenberg.
- Baldur Jónsson. 2002. Aðlögun tökuorða í íslensku. I: *Málsgreinar*. S. 219–241. Reykjavík: Íslensk málnefnd.
- Hreinn Benediktsson. 1972. *The First Grammatical Treatise*. Reykjavík: Institute of Nordic Linguistics.
- Mills, J. S. 1886. *Um frelsið*. Íslenskað úr frummálinu eftir Jón Ólafsson. Reykjavík: Hið íslenska þjóðvinafélag.
- Ursin, G. F. 1842. *Stjörnufræði*. Jónas Hallgrímsson íslenskaði. Viðeiar Klaustri.

bill, -s, -ar κ bifreið (talmál): *bíla-árekstur, -umferð, bíl-eigandi, -far, -farmur, -shys, -stjóri, -þak*.

Íslensk orðabók, Reykjavík 1983.